

Visshedijk, R.. (2007). Techniek zit in alle poriën van ons bestaan. Interview in: *Tubantia* (25-11-07)

Als er in de rij in de supermarkt wordt voorgedrongen komen de mensen in opstand: dat kan écht niet. “Pas als er iets mis gaat, dan valt het op”, zegt Tsjalling Swierstra. “Maar wanneer je als ethicus kijkt, dan valt het op hoe vaak iets wél goed gaat; hoe vaak er juist niet wordt voorgedrongen en dat moraal dus heel vaak wel werkt. Maar dat is zo vanzelfsprekend, dat veel mensen het niet meer zien en zich dus blind staren op wanneer er iets niet goed gaat.” Filosoof Tsjalling Swierstra werkt aan de Universiteit Twente. Op het eerste oog lijkt dat misschien een verrassende combinatie. Filosofie houdt zich in eerste instantie met de geest bezig en de UT is vooral een technische universiteit die zich graag afficheert als ‘de ondernemende universiteit’. Maar zo verrassend is de combinatie bij nader inzien niet: “Juist de techniek heeft grote gevolgen voor de manier waarop wij leven en samenleven. Dat kan niemand ontkennen, omdat techniek inmiddels in alle poriën van ons bestaan zit. Wanneer je nieuwe technieken ontwikkelt is het verstandig om na te denken over de gevolgen. Is de mogelijke techniek nu wenselijk of wellicht onwenselijk?”

Swierstra noemt het voorbeeld van kernenergie. “We dachten dat we dat nooit wilden, maar nu zie je dat de discussie weer terug komt. Fossiele energie is ook niet je-van-het en het blijkt ook niet zo makkelijk om mensen tot minder energiegebruik aan te zetten.” Een techniekethicus kijkt naar de vraag welke techniek wenselijk of onwenselijk is. Het probleem daarbij is steeds dat je altijd kijkt vanuit het huidige perspectief naar een toekomstige technologie. “Als de techniek niet aansluit bij onze huidige normen, dan willen we de techniek niet. Neem bijvoorbeeld, wat we met de Engelse term ‘enhancement’ aanduiden, het met technische middelen verbeteren van mensen, een soort supermensen maken. Veel mensen willen dat nu niet, vanuit de opvatting dat je moet leren leven met je beperkingen”, zegt Swierstra. “Maar wat nou als we in een wereld leven waar iedereen het doet, zou onze moraal dan niet verschuiven?”

Dat klinkt bijna als science-fiction, of, zoals Swierstra het noemt ‘ethics-fiction’, maar dat is het niet. Het verleden biedt voorbeelden. Toen dankzij de fiets en de auto de mobiliteit toenam, konden mensen naar een andere stad reizen en van daaruit terug kijken op hun eigen stad, en de normen en gewoontes daarvan. Dat betekende dat ze daar ook kritischer, met meer afstand, over na konden denken. ‘Technische en culturele verandering’, zo zegt Swierstra, “gaan hand in hand.” “Neem de invoering van de pil”, legt Swierstra uit. “Toen die op de markt kwam werd die aan de vrouw gebracht als middel tegen menstruatiepijn, met als ‘vervelende’ bijwerking de tijdelijke onvruchtbaarheid. Het was nooit de bedoeling dat vrouwen door middel van deze medische technologie meer zelfbeschikking zouden krijgen. In de tijd is daar op bezorgde toon over gepraat. Vrouwen hebben door de pil inderdaad meer te zeggen gekregen over hun eigen seksualiteit. Nu zien we dat juist als een groot goed, terwijl we van te voren grote zorgen hadden over het ondermijnen van de ‘natuurlijke’ verhouding tussen man en vrouw en was er de angst dat het huwelijk aan zijn eind zou gekomen. Al die vrouwen die maar seks kunnen hebben zonder de ‘straf’ van het kind. Dat zou Sodom en Gomorra opleveren.”

De gevolgen van de pil gaan nog veel verder. Ook homoseksualiteit heeft mede vanwege de pil een emancipatie doorgemaakt. “Homoseksuelen hadden vroeger seks ‘voor de lekker’, wat verwerpelijk was. Maar wanneer vrouwen ook seks kunnen hebben zonder direct met de gebakken peren te zitten boet dit argument tegen homoseksualiteit ook aan kracht in.”

De pil is zo een belangrijke factor geworden in de seksuele revolutie van de jaren zestig. Maar vanuit de moraal uit de jaren vijftig zou die pil er nooit gekomen zijn. De technologie heeft de

moraal veranderd. “Nu zijn we blij dat we van die benepen spuitjesmoraal af zijn. De meeste mensen zullen daar niet naar terug willen.”

Als ethicus wil Swierstra juist iets zeggen over de toekomstige techniek. De ‘ethics-fiction’. Hoe doe je dat? “Je probeert iets verstandigs te zeggen over de toekomstige ethiek: verandert die door technologie die zich aandient? Wij kijken van te voren naar de verschillende kanten van een technologie en zo kunnen we er op een kritische manier naar kijken. Het blijft je verbeelding gebruiken, de toekomst laat zich niet letterlijk voorspellen, maar je kunt er wel op anticiperen.”

We leven in een tijd dat technologische doorbraken worden toejuicht. “We praten vrij enthousiast over technische doorbraken, het is een kenmerk van de moderne tijd. We hebben het over een innovatie-platform, niet over een denovatie-platform. Op het gebied van wetenschap en techniek juichen we revoluties toe, maar op het gebied van ethiek denken we dat alles hetzelfde blijft. Dat is naïef. Ik wil niet zeggen dat de moraal de techniek moet volgen, maar andersom zal evenmin lukken. Beide veranderen, en daar moeten we als samenleving verstandig mee omgaan.”

Swierstra kijkt aan de UT onder meer naar de gebieden van genetica en van genetische zelftests. Dat gebeurt met deskundigen én gebruiksdeskundigen, een divers samengestelde groep. “Dat kan dus ook een sociaal werker of een dokter zijn.”

“Bezint voor je begint”, noemt Swierstra dat. “Het zit er, met grote waarschijnlijkheid, aan te komen dat we via internet zelftests kunnen kopen. Met die tests kunnen we kijken of we een genetisch verhoogd risico lopen op bepaalde ziektes. Het lastige is dat deze tests voorlopig niet erg goed zullen zijn.” Een uitkomst van zo’n test kan zijn dat iemand bijvoorbeeld een twee maal grotere kans heeft op kanker. “Maar als de kans één op een miljoen is, dan is een verhoogde kans nog steeds minimaal. Het probleem zit hem in de interpretatie: mensen kunnen depressief raken en zelfs zelfmoord plegen. Wie is daar dan verantwoordelijk voor? Of ze lopen de deur bij de dokter plat, die daar geen tijd voor heeft. Je kunt voorspellen dat met de zelftests problemen komen. We hebben geleerd dat we daar van te voren naar moeten kijken en dat we eventueel de technologie moeten proberen aan te aanpassen.”

Want te vaak laten we techniek als een natuurramp over ons heen komen, terwijl veel problemen te voorspellen zijn. “Dat is ironisch, want techniek was ooit bedoeld om ons te beschermen tegen natuurgeweld, terwijl veel mensen techniek zelf tegenwoordig ervaren als natuurgeweld”, aldus Swierstra. “Daar kijken we als vakgroep naar: hoe krijg je als samenleving meer greep op de techniek en de techniekontwikkeling zodat je betere techniek krijgt én een betere samenleving.”

Daar gaat het Swierstra uiteindelijk om: een betere samenleving. Hij laat zich niet alleen op het gebied van de techniek gelden, hij neemt ook stelling in het publieke debat. Dat heeft hij geleerd van zijn leermeesters Lolle Nauta, bij wie hij promoveerde en van zijn, tot voor kort, baas aan de UT Hans Achterhuis. “Als filosoof heb je als taak met je ideeën een rol te spelen in het maatschappelijk debat. Dat heb ik van hen meegekregen”

Na de middelbare school wilde Swiersta naar de kunstacademie in Groningen, waarvoor hij ook werd toegelaten. Om ook met zijn hersenen bezig te blijven wilde hij ’s avonds vakken filosofie erbij volgen. “Toen bleek dat je ’s avonds wel de kunstacademie kon volgen, maar niet filosofie ben ik voltijd filosofie gaan studeren. Ook het inzicht dat ik toch niet zo’n kunstenaar was en dat er een hoop mislukte kunstenaars zijn heeft daarin meegewogen.”

In die studiejaren werd hij politiek actief. “In wat heette de nieuwe sociale bewegingen, vooral de anti-kernbeweging. Door dit activisme, de kruisraket en de neutronenbom, vond ik filosofie ook wat afstandelijk. Het gaat vooral over ideeën en ik wilde ook wat wetenschappelijke basis voor de politieke opvattingen.” Hij verhuisde naar Amsterdam, zodat hij ook politicologie kon studeren. “Daarna ben ik in de politieke filosofie en ethiek doorgaan.” Daar kwam hij tot de conclusie dat de relatie filosofie en techniek onderbelicht

was. Na zijn promotie kreeg hij een baan aangeboden aan de UT, die hij met beide handen aangreep.

De UT staat dan wel te boek als een, vooral, technische universiteit maar dat klopt niet helemaal. “Psychologie, onderwijskunde, communicatiewetenschap, bedrijfskunde en bestuurskunde zijn vakgroepen die hier ook vertegenwoordigd zijn.” Het interessante aan de UT is dat die vakgroepen niet los staan van de technische opleidingen, maar juist kijken naar de implicaties van techniek. “Zo proberen we morele kwesties te signaleren. Dat werkt ook in hun belang, want als je veel onderzoek en geld steekt in techniek die later ongewenst blijkt te zijn, dan maak je een enorme zeperd.” Dat gebeurde midden jaren negentig al op grote school met genetisch gemodificeerd graan uit de VS. Voor miljarden is daarin geïnvesteerd. Europa wilde dat niet hebben, dat heeft een hoop geld gekost.”

Tsjalling Swierstra wordt gezien als een linkse intellectueel, een predikaat waar hij moeite mee heeft. “Als ik een rechtse opvatting heb dan wil ik die ook kwijt kunnen.” Meer in het algemeen noemt hij de tegenstelling tussen links en rechts achterhaald. “Vroeger had je een heel pakket aan tegenstellingen: rechts voor de auto’s, links tegen en ga zo maar door. Tegenwoordig loopt dat veel meer door elkaar. Bovendien delen rechts en links doorgaans het ideaal dat mensen zoveel mogelijk naar eigen goeddunken hun leven vorm moeten kunnen geven.”

Rechts en links verschillen nog wel over de manier waarop dat ideaal moet worden bereikt. Een rechts iemand zal geneigd zijn te zeggen dat dit doel bereikt wordt door je als overheid zo weinig mogelijk te bemoeien met het individu. Een links iemand zal zeggen dat de overheid de voorwaarden moet helpen scheppen waardoor mensen ook daadwerkelijk iets van hun leven kunnen maken. Als je opgroeit in een achterstandsbuurt dan is de kans groter dat je op school gaat falen en je niet van je leven maakt wat je er van zou kunnen maken.

“Links zal kritisch kijken naar die voorwaarden”, zegt Swierstra. “Wat ik in principe een goede instelling vind. Mondigheid is een doel, maar we kijken hoe we daar kunnen komen, wat de voorwaarden zijn. Dat betekent ook dat links haast per definitie aan de betuttelende kant van het spectrum zit. Dat is tegenwoordig niet populair. Het is natuurlijk veel leuker om te roepen: u bent mondig, dus we betuttelen u niet. Dat klinkt heel respectvol.”

Maar dat is het niet altijd. “Stel dat je weinig van auto’s weet en ik verkoop je, onder valse voorwendselen, een krakkemikkige auto. Dan kom je, als je er achter komt, terug met de mededeling dat je bedonderd bent. Je zal dan geen genoeg nemen met de opmerking: Dat is uw eigen schuld want u bent toch een mondige klant? Nee, op dat moment was je niet mondig, want je hebt geen verstand van auto’s.”

Sinds de crisis van de verzorgingsstaat van de jaren tachtig, heeft het neoliberale verhaal over eigen verantwoordelijkheid de toon van de discussie gezet. “Dat heeft ontegenzeggelijk veel goeds gebracht, de verzorgingsstaat was veel te duur en mensen werden niet gestimuleerd zelf dingen te ondernemen.” Maar er is ook een keerzijde. “Het schiet door, het wordt politieke propaganda. Door te zeggen: ‘U bent mondig’ schuift de overheid veel lasten af op de burger.”

Links neemt hier te weinig stelling tegen. Het schaamt zich zo voor haar betuttelende verleden dat ze nu mensen in de steek laat. Het uiterste vangnet wordt met uitkeringen in stand gehouden, maar voor de rest laten we mensen vooral zwemmen.”

Het heeft volgens Swiersta alles te maken met het steeds competitiever worden van de samenleving. “Overal moet je het beste in zijn, wordt er gekeken naar prestatie.” Ook op terreinen waar dat eigenlijk onzin is. “Als ik mantelzorger ben, dan is dat heel eervol werk. Maar het slaat de plank mis om daar een competitie van te maken.”

De sleutel ligt voor Swiersta in het zelfrespect. “We zijn als samenleving bezig om steeds meer mensen uit te sluiten. We leven in een toenemende mate in een diploma-democratie.” Op het gebied van de politiek leidt dit tot een meritocratie, een politiek systeem waarin

mensen op basis van diploma's en verdiensten de top vormen. "Door de maatschappij zo in te richten zeg je tegen een hoop mensen: jullie hebben alle kansen gehad op goed onderwijs en om jezelf te ontwikkelen, maar je hebt het zelf verprutst. Je creëert verliezers en de buitenstaanders."

Het is met politiek beleid hetzelfde als met de technologie: je moet van te voren bedenken wat de gevolgen kunnen zijn en of die gevolgen gewenst zijn. "Neem de ontwikkelingshulp. We besloten als westen de derde wereld te helpen. Er is in een dorp maar één pomp en dat is een eind lopen. Dat stuit ons, als westen, tegen de borst. Dus wat doen we: we zorgen dat alle huishoudens en kraan met stromend water krijgen."

"Maar dan het gevolg: het blijkt dat het water halen de enige manier is waarop vrouwen het huis uit komen, hoe ze hun sociale netwerk onderhouden. Ze kwamen elkaar bij die pomp tegen", zegt Swiersta. "Nu krijgen ze krijgen allemaal een kraan thuis, waardoor de echtgenoten zeggen: dan blijf jij voortaan ook maar thuis." Dat zijn maatschappelijke gevolgen die niet gewenst zijn, maar voortvloeien uit de techniek. "Wederom is er niet nagedacht over de consequenties."

De mobiele telefoon is al net zo'n voorbeeld. "Eerst kon het niet, toen mocht het en nu moet het", zegt Swiersta. "Eerst werd het verkocht als extraatje, als een handig voorwerp. Dat zag ik ook. Ik zit regelmatig in de trein en dan heb je nogal eens vertraging: dan is het handig dat je kunt bellen dat je wat later thuis komt."

Maar nu zit hij in de situatie dat hij 'uitgescholden' wordt wanneer hij zijn telefoon niet heeft aan staan. "Dat betekent dat er om die telefoon een nieuwe moraal is ontstaan waardoor ik helemaal niet meer vrij ben om de mobiele telefoon te gebruiken. En er groeit inmiddels een generatie op die afkickverschijnselen begint te vertonen als ze via dat apparaatje niet meer op hun sociaal netwerk zijn aangesloten."

De techniek heeft zelfs invloed heeft op het sociale netwerk. "Dat bestaat niet alleen meer uit de vriendjes in de straat en op school, maar het breidt zich uit tot MSN en e-mail", zegt Swierstra. "Dit is een voorbeeld dat niemand had kunnen voorzien. Maar neem de spaarlampen: die zouden beter zijn voor het milieu. Dat is ook zo, maar omdat die lampen zo zuinig en duurzaam zijn laat bijna iedereen ze eindeloos branden. Daarmee is het beoogde effect, zorgen dat ze minder stroom verbruiken, teniet gedaan."

Het gaat in de ethiek om de 'grijze gebieden'. Niet alleen om de gebieden waar we het allemaal over eens zijn omdat het overduidelijk goed of fout is. Het wordt pas interessant wanneer we niet precies weten wat het goede, wat het foute is. En het wordt nog interessanter wanneer we onder ogen zien dat onze normen en waarden in een technologische cultuur als de onze ook kunnen schuiven. Ethiek is een dynamisch stelsel en met de snel veranderende technologie is het maar beter er goed over na te denken."